

Ermeni Sorununda İki Ayrı Portre: Patrik Horen Aşıkyan ve Patrik Mateos İzmirliyan

Two Separate Portraits in the Armenian Question: Patriarch Horen Aşıkyan and Patriarch Mateos İzmirliyan

Hale ŞIVGIN* - Mehmet Batuhan ÇEKEN**

Öz

19. Yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı açısından bir iç sorun teşkil etmeyen Ermeni meselesi, Özellikle 1875 Bulgar isyanı sonrası adeta uluslararası bir sorun haline gelmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'nın maddelerinden biri de Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde ıslahat yapılmasıydı. Rus Çarlığı ve başta İngiltere olmak üzere batılı güçler "Islahat" meselesi üzerinden Osmanlı'ya baskı yapmaya başlamışlar ve buna aracı olarak da Hınçak ve Taşnak komiteleri gibi ayrılıkçı Ermeni örgütlerinin gerçekleştirdikleri olayları kullanmışlardır. Bu noktada Ermenileri topyekûn olarak harekete geçirmenin önemini kavrayan komiteler, Ermeni halkını yönlendirebilecek en etkili kapasiteye sahip kurum olan Ermeni kilisesini kullanmak istemişlerdir. Bunun için İstanbul Ermeni Patriği olan kişileri baskı altına alarak tercih yapmaya zorlamışlar hatta kendilerine yardım etmeyen Horen Aşıkyan efendiye suikast düzenlemişlerdir. Bu çalışmada devlet taraftarı olan ve isyan hareketleri karşısında sakinleştirici bir tavra sahip olan Patrik Horen Aşıkyan ve tam aksi yönde hadiseleri kışkırtıcı sadaretle uzlaşmaz bir tutum içinde olan Mateos İzmirliyan arasındaki farklar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Ermeniler, Komiteler, Horen Aşıkyan, Mateos İzmirliyan.

Abstract

The Armenian affair, which did not pose an internal problem for the Ottoman Empire until the middle of the 19th century, became an international problem, especially after the Bulgarian revolt of 1875. One of the articles of the Treaty of Berlin, signed as a result of the 1877-1878 Ottoman-Russian war, was the reform in the eastern provinces of the Ottoman Empire in the regions where Armenians lived. The Russian Czarism and the Western powers, especially Britain, began to pressure the Ottoman Empire over the affair of "Reform" and used the events carried out by separatist Armenian organizations such as the Hinchak and Dashnak committees as an intermediary. At this point, the committees, which understood the importance of mobilizing Armenians completely, wanted to use the Armenian Church, which had the most effective capacity to guide the Armenian people. For this, they pressured the people who were the Istanbul Armenian Patriarchs to make a choice and even assassinated Horen Aşıkyan, who did not help them. In this study, the differences between Patriarch Horen Aşıkyan, who is a supporter of the state and has a calming attitude in the face of rebel movements, and Mateos İzmirliyan, whose events in the opposite direction are provocative and uncompromising.

Key Words: Ottoman, Armenians, Committees, Horen Aşıkyan, Mateos İzmirliyan.

Makale Geliş Tarihi: 15.07.2021. Makale Kabul Tarihi: 19.11.2021.

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-mail: hale.sivgin@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6051-4594.

** Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-mail: mehmet.ceken@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4635-6286.

Görüş

Akademik
Bakış

1

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Giriş

93 Harbinin Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanması bilhassa İngiltere açısından doğu politikasını gözden geçirmesine sebep oldu. Yükselen bir değer olarak Rusya'nın genişlemeye başlaması İngiltere için tehdit oluşturuyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına kadar Rusya karşısında Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması politikası artık yerini, Rusya'ya aracı kullanmadan sahada karşılık verme politikasına dönüştü. Kıbrıs'ın İngiltere tarafından işgali buna ilk örnek olarak verilebilir. İngiliz-Rus mücadelesi Osmanlı topraklarında ise Ermeni meselesi gibi bir konunun hangi devlet tarafından sahip çıkılmasıyla ilgili oldu. Bu sebeptendir ki 1880 yılından itibaren Rus ve İngiliz elçilerinin daha önce hiç olmadığı kadar Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde yapılacak olan ıslahat ve yaşanan hadiselerle ilgilendiği görülür.

1878'e Kadar Ermenilerin Durumu

Ermenilerin, Frigler gibi Trak asıllı boylardan olup, milattan önce 3. ve 4. Yüzyıllarda Anadolu'ya geldikleri ve bugünkü Ermenistan bölgesine yerleştikleri tahmin edilmektedir. Ermenilerin Hristiyanlıktan önceki dinleri hakkında net bilgiler olmasa da onların Mecusi veya Putperest oldukları sanılmaktadır. Hristiyanlık, Ermeniler arasında 4. Yüzyılda yayılmaya başladı. 506 yılında Dvin'de toplanan bir konsilde Ermeniler Roma'dan resmen ayrıldı. Bu ayrılan Ermenilerin Gregoryen¹ kilisesini kurduklarını görüyoruz. Gregoryenlik Ermeniler arasında hızla yayılmaya başladı ve Ermenilerin çoğu bu mezhebi tercih etti. Roma'dan ayrılmayan Ermeniler ise Katolik mezhebinde kaldı. Katolik olan Ermenilerin Çukurova bölgesinde yoğunlaştıklarını bilmekteyiz.²

Ermenilerin Gregoryen mezhebine girmeleri Ortodoks Bizans ile olan münasebetlerini olumsuz etkilemiştir. Anadolu'ya yapılan ilk Türk akınlarından önce Bizans ile Ermenilerin anlaşmazlıklarının iyice arttığını ve Bizans'ın Ermenilere baskı politikası uyguladığını Ermeni müverrih Urfalı Mateos'un tarihinde görmekteyiz.³

Çağrı Bey'in 1015-1020 yılları arasında Anadolu'ya yaptığı akınlarla beraber Türk-Ermeni ilişkilerinin kapsamlı olarak başladığını bilmekteyiz.⁴ Akınlar esnasında yapılan savaşların çoğunu kaybeden Ermeniler Türklerin savaşçı özelliklerini tanımalarının yanında, Büyük Selçuklu komutanlarının Anadolu'daki yerleşme hareketleri sonucunda kurdukları küçük beyliklerde inkişaf etmiş oldukları hoşgörü ortamından etkilenmişlerdir.

Sultan Tuğrul ve Alparslan dönemleri, Ermeniler açısından adil Türk idaresine alışma süreci, Melikşah dönemi ise Ermeni halkının yeni hâkim ve

1 Gregoryen; Bu mezhebin kurucusu olan Gregor, Kayseri'de takdis edilmiş ve Ermenistan'a gönderilmiş bir Piskopos idi.

2 Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler (Kuruluştan Tanzimat'a kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları)*, Turhan Kitapevi, Ankara 2001, s. 57-59.

3 Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Türkçeye Çev: Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

4 1015 yılından evvel de Türk-Ermeni ilişkilerinin olduğu bilinmektedir. Ancak kapsamlı olarak yapılan karşılıklı ilişkiler bu yıldan sonra başlamıştır.

Görüş

Akademik
Bakış

2

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

idarecilerini benimseyerek vatandaşlık haklarını sonuna kadar kullandıkları bir süreç olmuştur.⁵

Daha sonra ise Bizans'ın mezhepsel ve dinsel baskısını gerek Anadolu'da kurulan ilk Türk Beylikleri gerekse Anadolu Selçuklu Devleti Ermeniler üzerinde kurmamıştır. Bu yüzden Ermeniler Rumların hâkimiyetinin yerine, toplulukların dini tercihinine karışmayan hoşgörülü davranan Türkleri tercih etmişlerdir.

İlk Osmanlı-Ermeni münasebetlerinin I. Murad zamanında Kütahya'da bulunan Ermenilerin Bursa'ya gelmesiyle beraber olduğu bilinmektedir.⁶ (1381) Osmanlı ve Ermeniler açısından ilişkiler II. Mehmed'in İstanbul'u fetihmesiyle beraber yeni bir hal almıştır. Fatih 1461 yılında, Anadolu'da dini örgüt açısından zayıf bir birlikteliğe sahip olan Ermenileri örgütlendirip İstanbul merkezli Gregoryan Ermeni Patrikhanesini kurdu muştur. Patrikhanenin başına Bursa Ermeni metropoliti Ovakim patrik seçildi. Ovakim'e verilen ferman hemen hemen Rum Patrikhanesine verilen fermanın aynıydı ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Ortodoks Rumların dışında diğer bütün Hıristiyan toplulukların devletle olan ilişkileri bu patrikhaneye veriliyordu.⁷

Yavuz Sultan Selim de benzer bir şekilde Kudüs'ü ele geçirdikten sonra kendisini karşılamaya gelen III. Serkis'e verdiği fermanla Ermenilere tıpkı Rumlara olduğu gibi haklar tanımış ve Kudüs'te yeni bir Ermeni Patrikhanesi kurdu muştur.⁸

Ermeniler Osmanlı yönetiminde din bakımından son derece rahat hareket etmelerine ek olarak dil ve kültür alanında da baskı görmemişlerdir. Buna örnek olarak Osmanlı yönetimi, devletin temelini teşkil eden Türklere matbaa açma izni verilmesinden yaklaşık yüz elli yıl önce Ermenilere bu hakkı tanımıştır. İtalya'da matbaacılık eğitimi almış olan Hetum ve Apkar isimli din adamlarına 1567'de İstanbul'da birer matbaa açmaları için izin verilmiştir. Bununla beraber Ermeni harfleri ile Ermenice kitap basılmasına başlanmıştır. Aynı şekilde bir Ermeni'nin de Ermenice özel gazete çıkarması bir Türk'ten önce olmuştur (1859).⁹

Osmanlı idaresinde dil ve dinlerini koruyan Ermenilerin, köy ve kasabada oturanları hayvancılık ve tarımla uğraşırken şehirde oturanlar genellikle esnaflık ve zanaatla uğraşırlardı. Özellikle kuyumculuk, sarraflık ve bankacılık alanlarında ileri durumdaydılar.

Ağırlıklı olarak Van, Bitlis, Erzurum, Maraş gibi vilayetlerde yaşayan Ermenilerin bir kısmı da Çukurova ve İstanbul gibi merkez bölgelerde yaşıyorlardı. Lakin Ermeniler oturdukları hiçbir yerde ahalinin çoğunluğunu oluştur-

5 Bilal Gök, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Ermeniler: Başlangıcından Melikşah'ın Ölümüne Kadar (1018-1092)", *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, Ankara 2015, c.4, Sayı 7, s. 174-178.

6 Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul 1983, s. 42.

7 Yavuz Ercan, a. g. e. s. 109.

8 Yavuz Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, TTK, Ankara 1988, s. 15.

9 Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983, s. 69.

Görüş

Akademik
Bakış

3

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

mazlardı.¹⁰ Birçok yabancı ve yerli kaynak açısından bile bu böyledir. Ermeni nüfusunun yoğun olduğu yerlerden biri olan Bitlis için söylenen en yüksek oran %39,99'dur.¹¹

Türkçeye hakim olan Ermenilerden devlet hizmetinde görev alan ve sarayda çalışanlar mevcuttu. Örneğin XVI. Yüzyılda Mehmet Paşa gibi vezirlik rütbesine erişenler olmasının yanında bir kısım Ermeniler de mukataa mültezimliği yapmaktaydılar. Özellikle 1856 Islahat Fermanı'nın ilan edilmesiyle bazı yeni haklara sahip olan Ermeniler: belediye, adliye, Şura-yı Devlet, Dahiliye ve Maliye gibi kurumlarda çalışma imkanı bulmuşlardır. Bunların yanı sıra memurluk, müşavirlik, elçilik ve nazırlık gibi vazifeleri de yürütmüşlerdir.¹²

Ermeni İsyanlarının Başlaması

1876 yılına kadar Millet-i Sadıka olarak adlandırılan Ermenilerin, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Osmanlı'ya karşı tutumlarını değiştirdikleri görülür. Bu değişimdeki temel sebeplerden bazıları şunlardır; Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Osmanlı'nın gücünü iyice kaybetmiş olduğu görüşünün "Batılı Devletler" tarafından benimsenmesi, Fransız ihtilalinden itibaren yayılan milliyetçilik düşüncesinin emperyalist devletler tarafından çok uluslu devletler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılmak istenmesi ve bilhassa İngiltere'nin Ermenileri hamisi olarak kullanmak istemeleridir.

Ermenilerin bağımsızlık hevesine kapılmasıyla beraber bu düşüncelerini icraata dönüştürmeleri uzun sürmemiştir. Bu faaliyetleri gerçekleştirmek için komiteler kurmaya başladılar. Komiteler başlangıçta silahlı olarak kurulmasa da kısa sürede silahlı oldukları görülür. Kurulan bu komiteler açısından en tehlikeli iki örgüt Hınçak Cemiyeti ve Taşnak Sutyun'dur.

Hınçak Cemiyeti 1886 yılında Avadis Nazarbeg tarafından Marksist bir ideoloji çerçevesinde İsviçre'de kurulmuştur. Hınçak Komitesinin amacı, Ermenilere yeni ve özerk bir yönetim kurmaktır. Başlangıçta İzmir, İstanbul, Halep gibi kentlerde şubeler kuruldu. Birçok Ermeni bu cemiyete katıldı. Başlıca planlanan ise Ermenilerin buldukları illerdeki teşkilatlanmasını sağlamak ve her türlü terör ve becaş hareketleri ile Osmanlı'yı kamuoyu önünde zayıf göstermektir. 1890 yılında gücünü artıran Hınçak Komitesinin kıskırtmasıyla Erzurum olayları patlak vermiş ve bu hadiseyi takip eden süre içinde büyüklü küçüklü olaylar meydana gelmiştir. Hınçak'ın giriştiği faaliyetler açısından zirve yaptığı olay ise İstanbul'da çıkarttıkları isyan hareketidir.¹³

10 Edouard Driault, *Şark Mes'esi Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar*, Yay Haz. Emine Erdoğan, Ankara 2010, s. 315. Eserini ön yargılı ve taraflı bir şekilde yazmış olduğu anlaşılan Edouard Driault bile Ermenilerin nüfusları konusunda şu ifadeyi kullanmıştır: "Ermeniler Müslümanların arasında Hıristiyan olarak kalmışlardır, fakat Memâlik-i Osmaniyye'nin hiçbir vilâyetinde bunlar ekseriyet-i ahâlîyi teşkil edemezler."

11 Ali Güler, *Rakamlarla Türkiye'de Azınlıklar*, Ankara 2001, s. 66.

12 Nejat Göyünç, a. g. e, s. 51.

13 Ahmet Tetik vd., *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyet'in İlanından Önce ve Sonrası)*, Ankara 2008, s. 11.

Taşnaksutyun Komitesi 1890 yılında Sosyalist ve Milliyetçi Ermeniler tarafından Hınçak Partisinin tutumu beğenilmeyerek kurulmuştur. 1892 yılında yapılan kongrede Taşnaksutyun'un amacının ne olduğu belirlenmiştir. Buna göre halk silahlandırılacak, çeteler oluşturulacak ve ihtilal hareketlerinde bulunulacaktı. Aynı zamanda Taşnak üyeleri amaçlarını gerçekleştirmek için topladıkları yardımlara destek olmayan pek çok Ermeni'yi de katletmişlerdir. Öldürülen bu kişiler içerisinde papaz, avukat, tüccar olanlar da vardır. Ermeni komitacılarının bu faaliyetleri sonucunda, Osmanlı kimliğini savunan birçok Ermeni de hayatını kaybetmiştir.¹⁴

Taşnaksutyun Komitesinin kurulduktan sonraki ilk hedefi, çeşitli yerlerde faaliyet gösteren Ermeni cemiyetlerini birleştirmek ve Anadolu'ya giden çetelere yardım etmektir. Asıl amaç ise; isyanlar çıkararak, bağımsızlığı sağlamaktır.¹⁵

Ermeni komitecilerin 1880'den başlayarak giriştikleri bazı isyan hareketleri şunlardır; Zeytun İsyanı, Erzurum Olayları, Osmanlı Bankası Baskını, Sason Olayları, Yozgat ve Tokat Olayları, Van İsyanı.

Ermeni toplumu açısından bu sorunun iki tarafı olduğu görülür. Birinci taraf Ermeni Komitecilerin terör faaliyetlerine isteyerek ya da istemeyerek destek vermek zorunda kalan Ermeniler, ikinci taraf ise Osmanlı'ya sadık olan devletin tarafını tutan Ermenilerdir. İsyen hareketlerinde bulunan komiteciler tüm Ermeni halkının desteğini kazanmak için özellikle Ermeniler için önemli bir yere sahip olan Gregoryan Ermeni Kilisesini yanına çekmeye çalıştığı görülür. İsyancıların din adamlarını etkilemek için kullandıkları en keskin yöntem ise açıkça kendilerine destek olmamaları halinde ortadan kaldırılacaklarına dair mektuplar göndermeleri ve bunun sonucu destek bulamadıkları takdirde ise suikast düzenlemeleridir.

Komitecilerinin Gregoryan Kilisesine karşı bu tutumun sonucu olarak iki farklı durum ortaya çıktığı görülür. İlki devlete sadık Patrik Horen Aşıkyan gibi devlete sadık bir din adamı, ikincisi ise el altından da olsa komitecilere destek veren Patrik Mateos İzmirliyan.

Patrik Horen Aşıkyan

Horen Aşıkyan, İzmit de doğmuş ve burada Armaş Manastırından dini eğitimi tamamladıktan sonra Serepiskopos olmuştur. Hayatının en önemli dönüm noktası ise 1888 yılında İstanbul Ermeni Patriği seçilmesidir.¹⁶

1888 yılında Artin Vehabedyan Efendi'nin Kudüs Ermeni Patrikliğine atanmasından sonra boşalan İstanbul Ermeni Patrikliğinde yeni patriğin seçilmesi için çalışmalara başlandı. Bu noktada patriklik makamı için iki ismin ön plana çıktığı görülür. Birinci isim Bursa Murahhası Partoğimeos Efendi, ikinci

14 Ahmet Karaçavuş-İbrahim Erdal, *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, İstanbul 2009, s. 51.

15 Cemal Sezer, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Hınçak ve Taşnaksutyun Komitelerinin Romanya'daki Faaliyetleri", *OTAM*, 38/Güz, 2015, s. 162.

16 Recep Karacakaya, *Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 35.

isim ise Beşiktaş Serepiskoposu ve Armaş Manastırı resi-i rûhanîsi Horen Aşık-yan Efendi'dir.¹⁷

Patriklik yarışına giren bu iki episkopos ve taraftarları arasında şiddetli bir kutuplaşma meydana gelmiş ve birbirlerine karşı ağır eleştirilerde bulunmaktan geri durmamışlardır. Horen Aşıkyan'ı Rus yanlısı olmakla suçlayan Partoğimeos taraftarlarının bu iddiasının gerçek dışı olmasının kanıtı ise Aşıkyan'ı destekleyenlerden birinin Mateos İzmirliyan olduğunun söylenmesidir. İzmirliyan'ın Aşıkyan'ı desteklemek bir yana patrik seçilmesinden sonra en şiddetli muhalefeti yapacak kişi olması, Aşıkyan'a karşı yapılan eleştirilerin haksız olduğunu gösterir. Tüm bu gerilen ortam sonrasında seçim günü çıkabilecek sorunların önlenmesi amacıyla Zaptiye Nezareti gerekli önlemler almış ve 11 Ekim 1888 günü patrikhanede toplanan meclis-i umûmîye katılan üyelerden 66 kişinin oyunu alan Horen Aşıkyan Efendi patrik olarak seçilmiştir.¹⁸

II. Abdülhamid'in devlete sadık olarak gördüğü ve desteklediği Horen Aşıkyan'ın, patrik seçilmesinden sonra ilk işlerinden biri, tahrirat yayınlara komitecilere destek verilmemesini ve Ermeni kiliselerinin devlet aleyhine konuşmalarını uyarısında bulunmasıdır.¹⁹ Komiteciler ise patriğin bu tavrına karşılık tutumlarını sertleştirerek Horen Aşıkyan aleyhinde bir kamuoyu oluşturmaya çalışıyorlardı. Patrikliğinin birinci senesinde ağır ithamlarla karşılaşan Aşıkyan bir yandan Ermeni ahalinin dertleriyle uğraşıp hükümet ile irtibatını güçlendirirken bir yandan da kiliselerin, komitecilerin etki alanına girmesini engellemeye çalışıyordu.

Aşıkyan'ın tüm bu çabalarına karşı harekete geçen Ermeni komiteciler patriğe karşı bir suikast girişiminde bulundular. 27 Temmuz 1890 tarihinde Kumkapı Ermeni kilisesinde Pazar ayini sırasında Artin Cangüyan adındaki komiteci elindeki bildiriye yüksek sesle okumaya başlaması üzerine Başpapaz Sükyas Efendi Cangüyanı kolundan tutup indirmiştir. Fakat Cangüyan ve arkadaşları odasına çekilen Horen Aşıkyan'ın odasını basarak onu tehdit ile dışarı çıkarmışlar bunun üzerine askerler ve zabıtlar olaya müdahale ederek Aşıkyan'ı komitecilerin ellerinden almışlardır.²⁰

Kumkapı olayı Ermeni komitecileri için bir dönüm noktası olmuştur. Bir yandan yabancı kamuoyu bir taraftan Ermeni toplumuna güçlerini göstermele-ri açısından önemli bir basamaktır. Bu hadise aynı zamanda kilisenin Ermeni ahali açısından değerli bir yere sahip olmasından yola çıkarak, din adamlarını Ermeni ihtilalcilerin yanına çekme çabalarının bir göstergesidir.

Aynı zamanda Kumkapı hadisesi Osmanlı bürokratları açısından da bir uyarı niteliğinde oldu. Zira olaydan önce Ermeni komitecilerin payitahtta bu denli ciddi bir vukuat yapacakları düşünülüyordu.

17 Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, TTK, Ankara 2015, s. 107.

18 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 110.

19 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 117.

20 Recep Karacakaya, a. g. e, s. 35.

Bu hadiseden sonra Ermeni toplumunun devlete sadık ve devlet hizmetinde bulunan, Ermenilerin önden gelen isimlerinden Maliye Nazırı Agop Paşa, Hariciye Nezareti Müsteşarı Artin Dadyan Paşa ve Adliye Nezareti Müsteşarı Vahan Efendi sundukları bir yazıyla, komitecilerin yaptıklarıyla Ermeni ahalinin genelinin bir alakasını olmadığını ifade etmişlerdi. Hadisenin mağdur kişisi olan Aşıkyan Efendi ise istifa etmek istemiş ancak Ermeni önde gelenleri patrikle görüşerek onun istifasını geri çektirmişlerdir.²¹

Horen Aşıkyan patriklik yaptığı sürece gerek Ermeni ahalinin sorunlarıyla ilgilenmiş gerekse komitecilerin etkilerini kırmak için kiliselerde Ermeni toplumunu telkin edici konuşmalar yapılmasını ve komiteciler tarafından sürdürülen ayrılıkçı hareketlere destek verilmemesini istemiştir.

Aynı zamanda Aşıkyan'ın çabalarıyla Ermenilerin bazı sorunlarının giderilmesi için Ermenilere yeni imtiyazlar tanınmıştır. Aşıkyan'ın tüm bu çabalarına rağmen Ermeni komiteciler faaliyetlerine aralık vermeden devam ettikleri görülür. Bu sırada, patriğe karşı hareketler kiliselere de sıçramış ve patriğin adının kiliselerde zikredilmemesi yönünde baskılar gelmeye başlamıştır. 1890 yılının sonlarına doğru komitecilere destek vermeyen Ermeni önde gelenlerine ardı ardına suikastlar yapıldı. Yapılan ilk saldırı, Aşıkyan Efendi'nin de yakını olan Kumkapı Kilisesi Başpapazı Sukyas Efendi'ye idi.²² Bu saldırı adeta Aşıkyan Efendi'ye bir tehdit niteliğindeydi. Komiteciler üst üste yaptıkları suikastlarla beraber Ermeni ahalinin kendilerine olan desteğini arttırmaya çalışıyorlardı. Komiteciler kilisenin Ermeniler için önemli olduğunu bildiklerinden, özellikle din adamlarına baskı uyguluyorlardı.

Tüm bu gelişmeler karşısında hükümetin de desteğini alan Aşıkyan Efendi, komitecilerin etkilerini kırmak için ayrılıkçılara destek veren kimi papazı devlete şikâyet ediyor kimisini de ülkenin değişik yerlerine sürgün ettiriyordu. Devlet, Aşıkyan'ın olumlu çabalarına karşı ona verdiği desteği sürdürmüş lakin patrik aleyhinde gelişen muhalefetin önü alınamamıştır. Osmanlı açısından ise 1890 yılından itibaren etkisini artıran Ermeni olaylarını ciddiye alma yönünde sıkıntı yaşadığı görülür zira Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa hükümeti bu konuda sıklıkla uyarılmış ancak beklenen önemin verilmediğini görmüştür.²³

Komitecilerin tüm tehdit ve baskılara rağmen devlete olan desteğini devam ettiren Horen Aşıkyan Efendi, 7 Kasım 1891 günü, Osmanlı sınırları içindeki tüm Ermeni kiliselerine "gontag" denilen yeni bir nasihat bildiri yollayarak ayrılıkçı komitelere destek verilmemesini ve destek verenlerin yalnızca devlete değil Hristiyanlığa karşı da suç işlediklerini belirtiyordu. Aşıkyan'ın bu uyarılarına karşı ise komitecilerin patriğe karşı tavırlarını iyice sertleştirdikleri ve tehdit mesajlarını arttırdıkları görülür.²⁴

21 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 132.

22 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 156.

23 BOA, Y. PRK. ZB, D: 7, G: 84, Belge no:1

24 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 174.

Geri

Akademik
Bakış

7

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Gerginliğin tırmandığı bu yıllarda Aşıkyan yaşanan olaylar sebebiyle adeta patriklik işlerini yapamaz hale gelmişti. Zira patriğe karşı tehditler gide-rek artmaktaydı. Komiteciler 25 Mart 1894 günü patriğe karşı planlı bir suikast girişiminde bulundu. 18 yaşında bir Ermeni genç patriğin Kumkapı kilisesinden çıktığı sırada ona ateş açmış ancak isabet ettirememiş patrik Aşıkyan ise bu sırada bayılmış ve evine götürülerek orda tedavi edilmiştir.²⁵

Bütün bu olaylar üzerine patrik Horen Aşıkyan bir kez daha hastalığını gerekçe göstererek patriklik görevinden istifa ettiğini bildirdi. II. Abdülhamid patriğin görevini bırakmasını istemiyordu. Bu yüzden istifasını kabul etmedi. Devam eden süreç içerisinde Aşıkyan'a tehditler artıyor ve komiteler tarafından Papazlara gönderilen mektuplarda Aşıkyan'ın isminin kiliselerde zikredilmesi isteniyordu.²⁶

Artan tehditlerin ardı arkasının kesilmemesi üzerine Aşıkyan sağlık sebeplerini de öne sürerek istifasını vermiştir. Aşıkyan Efendi'nin verdiği kararda en büyük etken, komitecilerin ayrılıkçı hareketleri kiliselere taşınmaları ve patrik aleyhine protestoların dayanılamayacak seviyelere gelmesidir. II. Abdülhamid'in direktmesine rağmen patriğin istifada kararlı olması sebebiyle, padişah 27 Haziran 1894 günü Aşıkyan'ın istifasını kabul etmek zorunda kalmıştır.

Bu gelişmeden sonra Hınçak komitesi amacına ulaşmış devlete sadık olan ve ayrılıkçılara destek vermeyen Horen Aşıkyan Efendi patriklik makamından uzaklaştırılmış oldu.

1890-1896 arası Ermeni komitecilerinin giriştikleri faaliyetlerin anlaşılması açısından ve Aşıkyan Efendi'nin patriklik süresince yaşadığı durumun vahametini anlamak için kendi ağzından yazdığı bir pasajı tercümesiyle aktarmak gerekir: *"Türkiye'nin değişik bölgelerine dağılmış bulunan pek çok Ermeni Protestan Misyonerleri, Ermeni halkı içinde yabancı meslektaşlarının görev ve faaliyetlerini geliştirmeyi ve yaygınlaştırmayı sürdürüyorlardı. Özellikle İngilizlerin gücünü ve İnsanî duygularını övüyorlar, onların yardımıyla da Ermenilerin İstiklâl ve Ermenistan'ın muhtariyet çanlarının pek yakında çalacağını kiliselerde vaaz ediyorlardı. Bunların çeşitli yerlerde kurdukları eğitim-öğretim kuruluşlarının pek çoğu tahrik edici-hayalî projelerin yapıldığı yanan, kızgın ve tüten ocaklardan başka bir şey değildiler. Ermeniler safça vatanperverliklerine inanıyorlar ve varlıkları pahasına kalabalık ve silâhli bir Müslüman topluluğu ortasında Osmanlı otoritelerine karşı düşmanlığı ve savaşı cesaretle göze alıyorlardı."*²⁷

Horen Aşıkyan Efendi, patriklikten istifa ettikten sonra vefatına kadar sakin bir hayat yaşamak istemiştir. İzmit civarındaki Armaş manastırına yerleşme isteği II. Abdülhamid tarafından reddedilmiştir. Padişah Aşıkyan Efendi'nin yeniden patrikliğe geçmesini istese de yaşadığı sıkıntılardan sonra bunun mümkün olmayacağını padişaha iletmiş ve Armaş manastırında tıpkı

25 Recep Karacakaya, a. g. e, s. 40.

26 BOA, Y. PRK. ZB, D: 13, G: 33, Belge no:1

27 Kara Schemsi, Türkler-Ermeniler ve Avrupa (Les Turcs et La Question D 'Armenie - L'Angleterre et Les Armeniens (1839-1904) (çev. Bayram Kodoman), Ankara 1994, s. 50.

kendi gibi devlete sadık papazların yetişmesi gerektiğinin önemini vurgulamıştır. Buna rağmen II. Abdülhamit'in talepleri karşısında Aşıkyan Efendi İzmir'e yerleşmeyerek İstanbul'da yaşamaya devam etmiş ve 26 Ekim 1899 günü İstanbul'da, Bakırköy'deki evinde vefat etmiştir.²⁸

Patrik Mateos İzmirliyan

Mateos İzmirliyan 12 Şubat 1845'de İstanbul'da dünyaya geldi. Bezciyan ve Bogosyan okullarında eğitimini tamamladıktan sonra 1862'de Ortaköy Ermeni Mektebine öğretmen olarak tayin edilmiş ve 1864 yılında ilk ruhbanlık derecesini almıştır.²⁹ 1869'da Mateos adı ile keşiş olarak takdis edilmiş ve 28 Eylül 1869'da rahiplik derecesine yükselerek Patrik Mıgırdiç Hrimyan'ın sekreteri olmuştur.³⁰ İzmirliyan 1872 yılında Ermeni Patrikhanesi Rûhanî Meclis üyeliğine seçilmiş 1876'da Eçmiyazin'e giderek piskoposluk unvanını almıştır.

1878'de meclis başkan yardımcılığına, 1880'de patrikhane danışmanlığına seçilmiş daha sonra ise 1886'da Mısır Ermenileri murahasalığına tayin olunmuştur.³¹ 1891 yılına kadar kaldığı bu görevde, bölgede bulunan Ermeni komitelerine destek vermekle suçlanmış hakkında çıkan bu güvensizlikler sonucu görevinden istifa ederek İstanbul'a dönmüştür. 1892 yılında Gregoryen Ermeniler için en yüksek rütbe olan Katagikosluk için aday gösterilmesine rağmen eski Ermeni Patriklerinden olan Hrimyan karşısında seçimi kazanamamıştır.

Horen Aşıkyan Efendi'den sonra boş kalan İstanbul Ermeni Patrikliği için Patrikhane Meclis-i Umûmîsi'nin toplanması gerekiyordu. II. Abdülhamit'in meclisin toplanmasını geciktirdiğini söyleyen raporlar İngiliz Sefareti tarafından kendi hükümetlerine gönderiliyordu. Bu bilgiler aslında doğrudu çünkü Sultan II. Abdülhamit patrikhanedeki meclis üyeleri haricinde halk arasında birçok kişinin de seçime dahil olduğunu, bu durumun karışıklığa sebebiyet verdiğini düşünüyordu. Bir süre devam eden tartışmalar sonucunda seçim, Meclis-i Umûmî tarafından 19 Aralık 1894 günü yapıldı. Seçim sonucu Mateos İzmirliyan Efendi patrik olarak seçildi. Aynı zamanda yeni patriğin göreve başlaması için bağlılığını padişaha arz etmesi gerekiyordu. Sultan II. Abdülhamit daha önce olduğu gibi bir merasimin yapılarak İzmirliyan için bir imtiyaz olduğunu belli edecek davranışlardan kaçınılması gerektiğini düşünüyordu.³² Bu sırada İngiliz hükümeti ve basını seçim sonucunu sıkı bir şekilde takip ediyorlardı. İngiliz gazetelerinde Ermeni olaylarının ve patriklik seçiminin Avrupa'nın dikkatini çektiği söyleniyordu.³³ Öyle ki İzmirliyan'ın Osmanlı Hükümetine karşı

28 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 213.

29 Recep Karacakaya, İstanbul Ermeni Patrikleri ve Siyasî Faaliyetleri (1878-1923), TTK, Ankara 2014, s. 87.

30 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 217.

31 *The Lisburn Herald*, October 12, 1895.

32 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 221-222.

33 *The Lisburn Herald*, October 12, 1895. "The Armenian patriarch, who has recently been brought into prominence owing to the events which have made european interest keen"

Gazisi

Akademik
Bakış

9

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

şı göstereceği tutum bile haber konusu yapılmıştı.³⁴ Yeni seçilen patriğin pa-dışaha arzı birkaç sorun yaşanmasına rağmen 4 Şubat 1895 günü gerçekleşmiş ve Mateos İzmirliyan 11 Şubat 1895'de patriklik berâtının verilmesiyle görevine başlamıştır.

Mateos İzmirliyan görevine başladıktan hemen sonra, patrikhane meclis-i umûmîsi'ne yaptığı konuşmasında Ermenilerin oturdukları bölgede Ermenilerden oluşacak meclislerin kurulması ve çıkarılacak kanunların Ermeniler tarafından yapılması gerektiğini söylüyordu.³⁵ İzmirliyan vazifesinin daha ilk zamanlarında yaptığı bu çıkışlar yeni patriğin hükümet ile olan ilişkilerinin pekiyi devam etmeyeceğinin bir göstergesiydi. Patrik İzmirliyan 21 Ocak 1895 günü Adliye ve Mezahib Nezareti'ne, doğu bölgelerinde yaşayan Ermenilerin zor durumda oldukları ve bölgede adaletsiz bazı uygulamaların olduğu Sasun'da yaşananlarla ilgili bölgeye bir murahhas vekili gönderilmesine dair bir takrir vermiştir. Bu takrirden kullanılan uygunsuz ifadeler yüzünden iade edilmiştir. İzmirliyan yapılan iadenin ardından daha geniş ve ayrıntılı bir takrir vermiş ve sert ifadelerine devam etmesi Sultan II. Abdülhamit'i kızdırmıştır. Sultan takririn patrikhaneye aynen iadesini ve Sadaret'i uyarak yapılanlar konusunda kendisinin ivedilikle bilgilendirilmesini istemiştir.³⁶

Mateos İzmirliyan'ın İstanbul Ermeni Patriği seçilmesinden sonra Anadolu'nun birçok bölgesinde olaylar çıkmış, Ermeni isyanları artarak devam etmiştir. 30 Eylül 1895'te Bâb-ı Âli gösterileri, İzmirliyan'ın hınçak komitesine yakınlığını göstermesi açısından iyi bir örnek olmuştur.

Hınçak komitesi tarafından İstanbul'da planlanan bir eylem olduğu hususunda haber almış olan Polis Müdürü Nazım Paşa, payitahta istenmeyen olayların meydana gelmesini önlemek için İzmirliyan'dan çaba göstermesini istedi. Ayrıca, örgüt üyelerinin, Ermeni milletinin yakın bir zamanda Türk hâkimiyetinden kurtulacağını kamuoyuna gizlice yaydıklarını ona duyurdu. İzmirliyan, Zaptiye müdürü Nazım Paşa'ya yazdığı cevapta kendisinin elinden bir şey gelmediğini ve polis memuru olmadığını söylüyordu. Diğer taraftan, Adliye Nazırı da, İzmirliyan'ı yapılacak olan muhtemel hadiseyi durdurması ve önlemesi için vazifesini yapmaya davet etti. Aksi halde Bâb-ı Âli tarafından kendisinin sorumlu tutulabileceğini de bildirdi.³⁷

30 Eylül 1895 günü cereyan eden olaylar öncesinde binlerce Ermeni İstanbul Ermeni Patrikhanesinde toplandı. İzmirliyan vaazını verdikten sonra topluluğun içindeki komite üyelerinden bazıları sloganlar atmışlar bu sloganlara sessiz kalan patrik bazı kişilerle kısa konuşmalar yapmıştır.³⁸ Başlarında hareketin liderleri olmak üzere, kalabalık bir Ermeni topluluğu Bâb-ı Âli'ye doğru harekete geçti. Komitecilerin başını çektiği bu kitle yüksek sesle bağırma-

34 The Sheffield and Rotherham Independent, Monday, January, 21, 1895. "The new armenian patriarch, independent attitude towards the porte"

35 Recep Karacakaya a. g. e, s. 89.

36 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 230.

37 Kara Schemsi, a. g. e, s. 40.

38 Christopher J. Walker, *Armenia The Survival of a Nation*, London 1990, s. 154.

ve sloganlar atmaya başladı. Bu yürüyüş üzerine Sadrazam Küçük Sait Paşa, yürüyüşü gerçekleştirenlere arz edecekleri bir dilekçeleri varsa onu kendisine vermelerini ve sorun çıkarmadan dağılmalarını, eğer sözlü olarak söylemek istedikleri bir şeyler varsa usturuflu olan bir kaç kişinin Sadrazam'ın huzuruna çıkarak isteklerini söylemeleri için bir subayı gösterici Ermenilere gönderdi. Lakin içlerinden bir komiteci silahını çekerek Polis Müdürü Nazım Paşa'nın subayı ve Sadrazam'ın habercisini öldürdü. Bunun üzerine Polis Ermeni göstericilere müdahale etmek durumunda kalmıştır. Eylemcilerin büyük bir çoğunluğu kiliselere ve Kumkapı, Galata, Beyoğlu, Hasköy istikametine doğru kaçmaya başlamış ve buldukları noktalarda etrafa rastgele ateş ederek İstanbul'un birçok noktasında nümayiş çıkarmışlardır.³⁹ Bu hadise Müslüman halkı da sınırlendirmiş ve karşılıklı katliamlara neden olmuştur. Ayrıca, olaya zamanında gerektiği gibi müdahale edemeyen Küçük Sait Paşa'nın Sadrazamlıktan alınmasına ve Kâmil Paşa'nın Sadaret'e tayin edilmesine neden olmuştur.⁴⁰

Neticede Bab-ı Âli hadisesi bastırılmıştı. Hınçak komitesinin amacı olan Avrupalı güçlerin dikkatinin çekilmesi bir adım daha ileriye götürülmüş ve İngiltere, Fransa ve Rusya Sultan II. Abdülhamit'ten Mayıs 1895 islahatını uygulamaya koymasını talep etmişlerdi. Özellikle bu üç devletin baskısıyla 17 Ekim 1895'te Sultan Ermeni Islahat programını uygulamaya koymak zorunda kaldı.⁴¹

Bab-ı Âli gösterilerinin yankıları Anadolu'nun çeşitli yerlerinde isyan şeklinde görüldü. Bunlardan en dikkat çekici olanı 1895 Zeyton İsyanıydı. Neredeyse bütün tarihi isyanlarla geçmiş olan Zeyton bölgesi, bilhassa Hınçak komitesi için önemli bir faaliyet alanı olmuştur. Bölgenin coğrafi yapısının da bu tür olaylara müsait olması komiteyi tekrar harekete geçirmiştir.⁴² Temmuz 1895'te Hınçak komitesinin başında bulunan Nazarbeg tarafından gönderilen Agasi, Hraçya, Abah, Nişan, Melek ve Garabet adlarındaki komiteciler Zeytonlu Ermenileri kıskırtmak için isyan çıkması durumunda İngiliz filosunun kendilerini desteklemek için Mersin ve İskenderun limanına geleceklerini yalanını söylüyorlardı. 16 Eylül'de iki bin silahsız ve dört bin silahlı isyancılar harekete geçerek devlet kurumlarına saldırmaya başladılar.⁴³ Bu sırada Zeyton kışlasında Miralay İffet Bey tarafından kumanda edilen 562 asker, Zeyton Hükümet konağında ise 80 kişi bulunmaktaydı. İsyancılar Zeyton'un yakın çevresiyle olan irtibatını kesmek için telgraf tellerini kopartmışlar ve 28 Ekim sabahı kışlaya tepeden gelen su kaynağını kesmişlerdir. Hükümet konağı 29 Ekim'de komiteciler tarafından ele geçirilirken Zeyton kışlasındaki askerler belli bir süre direnmişlerdir. Kışlanın yıkılma tehdidi sonrası 30 Ekim'de teslim olmak zorunda

39 Kara Schemsi, a. g. e, s. 41.

40 Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Yay Haz: Uğurhan Demirbaş, Ali Osman Çınar, Mücahit Demirel, Seher Dilber, Recep Karacakaya, Nuran Koltuk, Ümmihani Ünemlioğlu, Ankara 2001, s. 70.

41 Fikretin Yavuz, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, TTK, Ankara 2015, s. 67.

42 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s. 487.

43 Esat Uras, a. g. e, s. 491.

gazi

Akademik
Bakış

11

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

kalan askerlerden yaklaşık 97'si kaçmayı başarmış geriye kalan 400 civarı asker ise isyancılar tarafından esir alınmıştır.⁴⁴

Zeytunu ele geçiren Ermeniler, hareketlerini durdurmuyup bilhassa Zeytun'un etrafındaki Müslüman köylerini Ekim ayının sonlarından itibaren basmaya başlamışlardır. Ermeniler, 30 Ekim'de Feke nizamiye mülazımlarından Hasan Ağa, eşi ve üç küçük evladını katletmişlerdir. Ekim ayının sonlarından Aralık ayının ortalarına kadar Ermeni isyancıların bastıkları köyler şunlardır: "Kemerli, Döngel, Kireç, Bertiz, Başak, Maksudlu, Kahali, Karadut, Çukurhisar, Kurtlar, Köşerge, Göksun, Başan (Başanlı), Körtel, Üzeyirli, Keban, Andırın kazası merkezi, Nadirli, Yenicekale, Mucukderesi, Musalı, Demir Bey, Sarı Mollalı, Mihal, Sus, Gürcü, Okatar, Süskürü, Geben, Gürünler, Kerimli."⁴⁵

Ermeniler, bastıkları Çukurhisar, Körtel ve Keban köylerinde beş yüze yakın içlerinde çocuklarında olduğu Müslümanı katletmişlerdir. Bu köylerden birinde bir kişiyi yakarak şehit etmişler ve köyü de tamamen ateşe vermişlerdir. 14 Kasım'da saldırdıkları Keban isimli Müslüman köyünde 60 Andırın kazasında ise 100 den fazla kişiyi öldürmüşlerdir. Kazada bulunan cami, Hıristiyan evleri de dahil olmak üzere hükümet konağı ile Müslümanların evlerini yağmalayıp yakmışlardır.⁴⁶

Zeytun'da başlayan isyan hareketlerinin genişlemesi üzerine II. Abdülhamit, dış müdahaleye meydan vermemek için isyanın biran önce bastırılması gerektiğini düşünüyordu bu yüzden bölgeye Mustafa Remzi Paşa idaresindeki askeri kuvvetlerin sevk edilmesini istemiştir. Ordu, Miralay Ali Bey ve Mustafa Remzi Paşa komutasında Zeytun'a doğru hareket etmiştir. Miralay Ali Bey idaresindeki askeri kuvvetler 18 Kasım'da isyancıların elinde bulunan Geben'e varmıştır. Ermeniler teslim olma çağrısını reddedince 20 Kasım'da yaklaşık üç dört saat devam eden çarpışmalar sonucu Geben bölgesi komitecilerden alınmıştır. Mustafa Remzi Paşa da aynı gün isyancıların üzerlerine yürüyerek onları mağlup etmiş ve komitecilerin çoğunu Zeytun kasabasına ve kışlasına kaçmaya mecbur bırakılmışlardır. Harekâtın sonunda Zeytun haricindeki Müslüman köylerin çoğu isyancılardan temizlenmiştir.⁴⁷

Osmanlı Ordusunun harekete geçtiği gün, çoğunluğunu Zeytunlu kadınların oluşturduğu kalabalık isyancı Ermeni kitlesi, Zeytun hükümet konağının önünde toplanarak baltalar, kazmalar ve bıçaklarla bağırarak esir Osmanlı askerlerinin üzerine vahşice saldırmışlar ve dört yüze yakın askeri şehit etmişlerdir. Trajediye evinin çatısından tanık olan Katolik Peder Emanuel, esir askerleri yok etmenin iki saate yakın sürdüğünü ve çığıklarının korkunç olduğunu İngiltere'nin Halep konsolosu Barnham'a anlatmıştır. Nehrin akıntısının ölüleri kolayca götürüp temizleyeceği düşünen Ermeni isyancılar, şehitlerin bedenlerini Kargalar Köprüsü'nden Zeytun Irmağı'na atılmışlardır. Bu hadiseden yaklaşık 6 hafta sonra Zeytun'a giden Barnham, kayalara takılmış, kara saplanmış ve

44 Yahya Bağçeci, "1895 Zeytun Ermeni İsyanı", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2 Spring 2008, s. 133.

45 Yahya Bağçeci, a. g. e, s. 135.

46 Yahya Bağçeci, a. g. e, s. 136.

47 Yahya Bağçeci, a. g. e, s. 139.

şışmış cesetlerle karşılaşmıştır. Şehitlerin bazılarının vücutları tanınmaz hale gelmiş, bazılarının ise tüm vücutları dağlanmışır.⁴⁸

Tüm bu gelişmelerden sonra Zeytun üzerine gönderilen askeri birliklerin Aralık ayı boyunca kasabayı ele geçirememesi sebebiyle, Halep'te olan Ferik Ethem Paşa'nın, Mustafa Remzi Paşa yerine Zeytun'a gönderilmesine karar verilmiştir. Fakat bu esnada Ermenilerin istedikleri dış müdahale olmuş ve İngiltere'nin ve Fransa'nın başını çektiği altı devlet (Almanya, Rusya İtalya ve Avusturya) sefaretleri tarafından Zeytunlu isyancı Ermenilerle Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk teklif edilmiştir. Osmanlı Devleti, sürecin kendi aleyhine uzaması sebebiyle söz konusu altı devletin arabuluculuk tekliflerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece altı devletin Halep konsolosları Zeytunlularla barış şartlarını görüşmek üzere vazifelendirilmişlerdir.⁴⁹

Zeytunlu isyancıların istedikleri şartlardan Osmanlı'nın kabul ettiği maddeler şunlardır: 1. Zeytunlu isyancılar ve o bölgede ikamet eden Osmanlılar savaş silahlarını teslim edecekler, kendilerine ait olan eğlence ve av için kullandıkları silahlar, kamalar ve tabancaları kendilerine bırakılacak.

2. Genel af, hınçak komitesinin isyanı yöneten Agassi gibi komiteciler ise yurtdışına çıkarılacak.

3. Beş yıl süreyle Zeytunlulardan vergi alınmayacak, kışlanın yeniden onarılmasını Osmanlı Devleti üstlenecek.

4. Zeytun'a Hristiyan kaymakam tayin edilecek gerekli şartların oluşması kaydıyla.⁵⁰

Bir bakıma Osmanlı'nın aleyhine sonuçlanan Zeytun İsyanı sonucu birçok masum sivil ölmüş ve komitecilerin Avrupa Ülkelerinin dikkatini çekme düşüncesi gerçekleşmiş oldu. İzmirliyan'ın Patrik olmasından sonra meydana gelmiş olan Zeytun isyanında patriğin birinci derecede dahil olması söz konusu olmuş gibi gözükmezken aslında İzmirliyan'ında isteği yerine gelmişti. Zira İstanbul'daki Batılı güçlerin elçilerini sık sık ziyaret ederek gelişen isyanlarla ilgili Osmanlı'nın aleyhine olan ıslahat fikirlerini onlara dile getirmiş oluyordu.

Ermeni isyanları Zeytun ile kalmamış Anadolu'nun birçok noktasında olaylar çıkmıştır. Bunlardan bilhassa 1895 yılında gerçekleşmiş isyanlar şunlardır: 29 Eylül Divriği, 2 Ekim Trabzon, 6 Ekim Eğin, 7 Ekim Develi, 9 Ekim Akhisar (İzmit), 21 Ekim Erzincan, 25 Ekim Gümüşhane, 2 Kasım Diyarbakır, 2 Kasım Siverek, 4 Kasım Malatya, 7 Kasım Harput, 9 Kasım Arapkir, 15 Kasım

48 Muammer Demirel, *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918) British Documents On Armenians*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 164. "Towards sundown an excited mob, among whom were many women, collected outside Government house, for word had been passed along that they should avenge themselves by killing the prisoners. They had armed themselves with hatchets, butchers knives, and pickaxes, and now, with loud yells and imprecations, forced their upstairs to the room where these hapless young fellows were confined. Padre Emanuel, who witnessed the tragedy from roof of his house, told me that it took two hours hard work to dispose of them, and that their shrieks were appalling."

49 Yahya Bağçeci, a. g. e, s. 141.

50 Esat Uras, a. g. e, s. 493.

Gazisi

Akademik
Bakış

13

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Sivas ve Merzifon, 16 Kasım Antep, 18 Kasım Maraş, 3 Aralık Yozgat.⁵¹ Zaptiye Nezareti, bu yaşanan olayların bir nebze önlenebilmesi ve huzursuzluğun azalması için Patrik İzmirliyan'dan Anadolu'daki kiliselerde okunmak üzere halkı telkin edici bir bildiri yazmasını istedi. Patrik başta kabul ettiği bu bildiri yazmış Sadarete iletmış lakin bildiri halkı sakinleştirici bir tavır yerine yine Osmanlı'yı suçlayan ve ıslahat isteyen bir içeriğe sahip olması sebebiyle reddedilmişti. Sadaret İzmirliyan'dan tekrar ve daha kapsamlı bir tahrirat yayınlanmasını istiyordu. Patrik, Adliye ve Mezahib Nezareti'ne verdiği bir takrirde kiliselere nasihat etmek isteğinde olmadığını söylediği gibi yaşanan olaylardan Ermenilerin mesul olmadıklarını savunuyordu. Aynı zamanda hadiselere birinci dereceden dahil olmadığı havası yaratan İzmirliyan için Anadolu'da yaşanan olaylardan aksi yönde istihbaratlar geliyordu. Örneğin Zeytun İsyanında rol oynayan Papaz Dergorn komite yöneticilerinden olduğunu itiraf etmiş ve bölgedeki hadiselere Maraş Ermeni Katolik Murahhasası ile İstanbul Ermeni Patriği'nin yardımcı olduğunu belirtmişti.⁵²

Patrik İzmirliyan'ın Osmanlı Hükümeti ile olan ilişkileri gerginleşmiş ve patriklik vazifelerini olması gerektiği gibi yerine getiremiyordu. İstanbul Ermeni Patriği seçildiği ilk günden beri uzlaşmaz bir tavır takınmasını desteklemeyen Ermeni önde gelenleri ve Osmanlı Hükümeti hizmetindeki yüksek rütbeli memurlar İzmirliyan'a istifa etmesini tavsiye ediyorlardı. Hariciye Nezareti Müsteşarı Artin Dadyan Paşa, meşhur bir hatip olan İstanbul'daki Kudüs Patriklik naibi Mgr. Kevork Yeretzian'ı, dostu İzmirliyan'ı istifa etmeye ikna etmesi için vazifelendirildi. İstanbul'da sık sık ziyaretlerde bulunduğu İngiltere Büyükelçisi Philip Currie bile ondan desteğini çekmişti. İzmirliyan'ın Ermeni halkına yararlı olamayacağını düşünüyordu. Tüm bunların üzerine Mateos İzmirliyan, 3 Ağustos 1896 tarihinde Adliye ve Mezahib Nezareti'ne görevinden ayrıldığını bildiren istifasını sunmuştur.⁵³ İzmirliyan'ın istifasından sonra onun İstanbul'da bulunması doğru olmayacağı için, Kudüs'e gönderilmesini karar verilmiş ve kendisine hazineden 2000 guruş maaş tahsis edilmesi sağlanmıştır. İzmirliyan önce Yafa'daki Ermeni manastırına oradan da Kudüs'e gitmiş ve burada kaldığı on iki yıl boyunca hal ve hareketleri takip edilmiştir.

II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle genel af ilan edilmiş bu aftan sürgünde olanlar da yararlanmıştı. Aftan istifade edenlerden biri de Mateos İzmirliyan'dır. Patrik Ormanyan'ın II. Abdülhamit ile arasının iyi olması sebebiyle komitecilerden gelen baskılar sonucu istifa etmiş ve koltuğuna ilk talip olan İzmirliyan olmuştur. Ermeni Patrikhanesi Meclis-i Umumisi, 5. toplantısında üyelerin gizli oylarıyla Mateos İzmirliyan'ı tekrar İstanbul Ermeni Patriği seçmiştir. İzmirliyan ikinci kez oturduğu patriklik makamında fazla vakit geçiremeden daha üst bir derece olan tüm Gregoryen Ermenilerin katagikosluğu'na⁵⁴ seçilmiştir.

12 Ocak 1909 yılında Rusya'nın İstanbul Büyükelçiliği, Rus Çarı'nın İzmirliyan'ın katagikosluğunu onayladığını belirterek, İzmirliyan'ın Osman-

51 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e. s. 261.

52 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e. s. 267-268.

53 Recep Karacakaya, a. g. e. s. 92.

54 Illustrated London News, Saturday 19 December 1908.

lı vatandaşlığından çıkarılarak, Rusya'ya gitmesine izin verilmesini Bab-ı âli'den resmi olarak talep etmiştir. Bu teklif Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve İzmirliyan'ın da katagikosluğu istemesi nedeniyle, Osmanlı vatandaşlığından çıkarılması ve Rusya'ya gitmesine izin verilmesi 11 Şubat 1909'da padişah tarafından onaylamıştır.⁵⁵ İzmirliyan, Eçmiyazin Katagikosuğu görevinde yaklaşık olarak iki yıl kaldıktan sonra ölmüştür.

Sonuç

Ermeni sorununun olaylar baz alındığında en hareketli dönemi olarak ele alabileceğimiz 1890-1896 yılları arasında meydana gelen hadiselerle iki farklı bakış açısıyla değerlendirilebilir. İlki Horen Aşıkyan'ın patriklik dönemindeki Ermeni kilisesinin olaylar karşısındaki tutumu diğeri ise Mateos İzmirliyan'ın patrik olduğu zaman aralığında vuku bulan hadiselerle patrikliğin ne şekilde dahil olduğudur.

Siyah ile beyaz kadar net bir ayırım yapılamasa da iki patriğin yaşanan olaylara karşı tutumunun birbirlerinden farklı olduğu gözlemleniyor. Zira Aşıkyan Efendi Ermeni halkını telkin edici ve devleti zor duruma sokacak açıklamalar yapmazken, İzmirliyan bulabildiği her fırsatta batılı güçleri olayların içine sokmaya çalışmış ve isyan hareketlerinin aleyhinde net bir tavır sergilememiştir. Bunu tespit etmek için İzmirliyan'ın vakalar karşısındaki tutumunun ve Ermeni isyancı komitelerinin ona karşı pozitif bir anlayış göstermesi kanıt olarak gösterilebilir. İzmirliyan gerek Bab-ı âli gösterileri olsun gerekse Zeyton isyanında olsun devlet lehine ne bir teskin edici bir takrir ne de sorunun çözümüne dair bir bildiri yayınlamıştır. Aksine komiteciler masum sivil halkı katlederken suçun İslahatları yapmayan devletin olduğunu söyleyerek bilhassa İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük güçlerden yardım beklemiştir. Öyle ki Zeyton isyanında binlerce insanın ölmesine sebep olan Agassi gibi Hınçak komitesinin önde gelenlerinin Marsilya'ya geçişini sağlayan büyükelçilere teşekkür etmiştir. Horen Aşıkyan ise Ermeni halkını itidale davet etmiş ve devletçi görüşleri yüzünden fesat komitelerinin suikastına uğramıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri ve Gazeteler

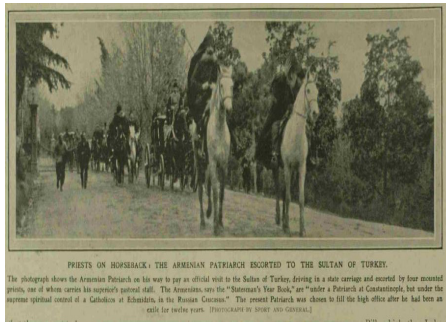
BOA, Y. PRK. ZB, D: 7, G: 84, Belge no:1
BOA, Y. PRK. ZB, D: 13, G: 33, Belge no:1
The Lisburn Herald, October 12, 1895.
The Sheffield and Rotherham Independent, Monday, January, 21, 1895.
Illustrated London News, Saturday 19 December 1908.

Kitaplar ve Makaleler

BAÇÇECİ, Yahya, "1895 Zeyton Ermeni İsyanı", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2 Spring 2008.
DRIAULT, Edouard, *Şark Mes'elesi Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar*, Yay Haz. Emine Erdoğan, Ankara, 2010.
ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler (Kuruluştan Tanzimat'a kadar*

55 R. Karacakaya, a. g. e, s. 94.

- Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitapevi, Ankara, 2001.
- ERCAN, Yavuz, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, TTK, Ankara, 1988.
- ERDAL, İbrahim, - Ahmet KARAÇAVUŞ, *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, İstanbul, 2009.
- DEMİREL, Muammer, *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918) British Documents on Armenian*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- GÖK, Bilal, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Ermeniler: Başlangıcından Melikşah'ın Ölümüne Kadar (1018-1092)", *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, c.4, Sayı 7, Ankara, 2015.
- GÖYÜNÇ, Nejat, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul, 1983.
- GÜLER, Ali *Rakamlarla Türkiye'de Azınlıklar*, Ankara, 2001.
- GÜLLÜ, *Ramazan Erhan, Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- GÜRÜN, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1983.
- Kara Schemsi, *Türkler-Ermeniler ve Avrupa (Les Turcs et La Question D 'Armenie - L'Angleterre et Les Armeniens (1839-1904)* (çev. Bayram Kodoman), Ankara, 1994.
- KARACAKAYA, Recep, *Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- KARACAKAYA, Recep, *İstanbul Ermeni Patrikleri ve Siyasî Faaliyetleri (1878-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*(yay haz. Uğurhan Demirbaş vd.), Ankara, 2001.
- SEZER, Cemal, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Hınçak ve Taşnaksut-yun Komitelerinin Romanya'daki Faaliyetleri", *OTAM*, 38/Güz, 2015.
- URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları*, İstanbul, 1987.
- Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- YAVUZ, *Fıkretin, Osmanlı Devlet'inde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- TETİK, Ahmet vd., *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyet'in İlanından Önce ve Sonrası)*, Ankara, 2008.
- WALKER, Christopher J., *Armenia The Survival of a Nation*, London, 1990.

PRELATES ON HORSEBACK: THE ARMENIAN PATRIARCH ENROUTE TO THE SULTAN OF TURKEY.
The photograph shows the Armenian Patriarch on his way to pay an official visit to the Sultan of Turkey, leaving in a solo carriage and escorted by four mounted gendarmes, one of whom carries his superior's gaited staff. The Armenians say the "Sultan's Year Book," an "order of Patriarch at Constantinople, but under the express spiritual control of a Catholicos of Echmiadzin in the Russian Caucasus." The present Patriarch was chosen to fill the high office after he had been an episkop for twelve years. (Illustration of 1908) (1908/1909)

Ek Belge 1:

On iki yıllık sürgünün ardından İstanbul Ermeni Patrikliğine geri dönen Mateos İzmirliyan'ın Osmanlı Sultanına eşlik etmesi ve Eçmiyazın Katoğikosluğu'na seçilmesine dair "Illustrated London News" gazetesinde 19 Aralık 1908'de yayınlanan haber. Illustrated London News, Saturday 19 December 1908.

Gazi

Akademik
Bakış

16

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

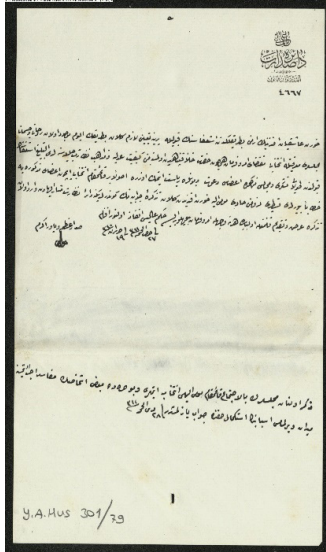
Ermeni Sorununda İki Ayrı Portre:
Patrik Horen Aşıkyan ve Patrik Mateos İzmirliliyan

ATTEMPT TO KILL THE ARMENIAN PATRIARCH.

A determined attempt made by a young Armenian to assassinate Mgr. Achikian, the Armenian patriarch, as he was leaving the cathedral, has caused a great sensation. The would-be murderer is a pastrycook named Agob, 22 years of age, and a native of Caesarea, where there has been so much agitation among the Armenians. He was seen to be loitering in the courtyard outside the church where the usual service was proceeding. When Mgr. Achikian came out, the service being over, Agob advanced towards him, and presenting at the patriarch a large American muzzle-loading revolver, which he had held concealed in the folds of his coat, pulled the trigger three times. The pistol, however, missed fire, Agob, in loading it hurriedly, having left the ramrod in the barrel. He was immediately seized by the attendants of the patriarch, and handed over to the police. On being interrogated in the Stamboul Prison, Agob said he undoubtedly intended to kill the patriarch, and added:—"If I have failed others will carry it out after me. There are several of us, but I will never divulge the names of my accomplices. We are determined to kill the patriarch because he is incapable of managing Armenian affairs, and has now become actually harmful to the national interests. By his intrigues he deceives the Armenians." Since the affair, the quarter of Koum Kapou, where the cathedral is situated, has been kept under especial police surveillance, and several arrests have been made. Mgr. Achikian suffered a severe shock from the attempt on his life, and is now ill.

Ek Belge 2:

Ermeni Patriği Horen Aşıkyan Efendi'nin uğradığı suikast ile ilgili bilgi veren The Chronicle gazetesinin 6 Nisan 1894'de yayınlanan haberi.
The Chronicle, Friday 6 April 1894.

gazi

Akademik
Bakış

17

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Ek Belge 3:

Horen Aşıkyan Efendinin Patriklikten İstifasının Kabulüne dair belge
BOA, Y. A. HUS, D:301, G:79, Belge no:1. (1 Temmuz 1894)

Extended Abstract

Armenians, who had problems with Byzantium at the beginning of the 11 th century, did not resist the Seljuk incursions into Anatolia, almost called the Turks to Anatolia. The Armenian people, who lived a smooth life within the Seljuk state, did not experience any problems religiously and economically. The Armenians, who continued their lives within the Ottoman state, continued their church buildings and their economic freedom with confidence within the Ottoman law. With the French Revolution of 1789, new ideas emerged and these ideas mostly affected multinational empires. One of these states, the Ottoman State, felt the negative aspects of the ideas of revolution, especially in the Balkans. As a result of the Ottoman Greek rebellion and the Serbian revolt, some of the Balkan lands were lost. The last community affected by concepts such as freedom is the Armenians. Because they were already living in peace in the Ottoman society. At this point, the decline of the power of the Ottomans led to the power races of Britain and Russia in the Ottoman lands. The Armenians established separatist committees with the provocation of Russia and Britain, and as a result, rebellion movements started. The separatist committees put pressure on the Istanbul Armenian Patriarchate to involve the Armenian people in this altogether, and they asked for their support. They assassinated Patriarchs who did not support them like Horen Aşıkyan. Hinchak-style organizations supported the Patriarch, who made statements that made the Ottoman Government difficult in every incident, like Mateos İzmirliyan. Horen Aşıkyan made statements in favor of the state against the events and tried to calm the Armenian community. Aşıkyan could not support the separatist Armenian committees, on the contrary, he said that they were corrupt organizations that would cause extremely bad things for the Armenians. For this reason, the Hinchak committee, Patriarch Aşıkyan, did not want to be in that office and forced him to resign. Unable to withstand these pressures, the Patriarch had to resign. The Ottoman Government ensured that his salary increased in the face of his devotion. On the other hand, Mateos İzmirliyan, unlike Aşıkyan, acted against the state during the rebellion movements in Zeytun. The attitude he took in the face of events did nothing but make the current situation even more difficult. Eventually, he had to resign in İzmirliyan and was exiled by the Ottoman Sultan Abdulhamit. When considered generally, the difference between the attitudes of Horen Aşıkyan and Mateos İzmirliyan was valid for the general Armenian community. Because two different situations occurred for the Armenian people, such as supporting the rebellion and opposing the rebellion. In addition, the reason for these two different attitudes can be attributed to the change in the eastern policies of great states such as England. Because it is a fact that Britain was in favor of the territorial integrity of the Ottoman Empire before the 1877-1878 Ottoman-Russian war, but did not consider the territorial integrity of the Ottoman Empire after this date.

Görüş

Akademik
Bakış

18

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021